

miiksi toteutussuunnitelmiksi. Olennaista on, että yksilöllä on koulun päätyttyä käsitys kielestä systeeminä ja sen käytöstä, kielen merkityksestä yksilölle ja kielen asemasta yhteisössä. Kielentuntemuksen lisäksi äidinkielenopetuksen tulee vahvistaa kielenkäyttötaitoja ja perehdyttää kirjallisuuteen ym., mutta nämä eivät kuulu tähän tarkasteluun, vaikka kirjallisuuteen perehtyminen ja ilmaisutaidon harjoittelu ilman muuta ovat kompleksisesti yhteydessä kielen-tuntemukseen: kaikki kolme edellyttävät toisiaan ja rikastuvat toistensa näkökulmasta. Itse asiassa äidinkielenopetuksen osaluokkien viipaloiminen voi johtaa hyödyttömiin ja jopa haitallisiin vastakohta-asetelmiin. Kuvaava esimerkki tästä on ylioppilaskokeen uudistus, jossa kirjallisuutta katsotaan kielestä ja muusta elämästä erillisenä saarekkeena.

Kielen merkitys yksilölle ja yhteisölle

Äidinkieli omaksutaan, sen avulla ajatellaan, opitaan, muistetaan ja jäsennetään maailma. Kieli tulisi nähdä tällä tavoin äidinkielenä yksilön elämän välineenä ja maailmankuvan osana, ei rakennevarastona tai peräti teknisiksi termeiksi tyypistettynä autonomisena luettelona. Opetuksessa tulisi painottaa kielen psykologisia ja psykolingvistisiä ulottuvuuksia. Kielen ja maailmankuvan yhteyksiä voi tarkastella systeemin näkökulmasta esimerkiksi sanasemantiikan, metaforien ja vertailujen avulla tai kielenkäytön näkökulmasta analysoimalla tekstejä ja diskursseja. Mielestäni viestintä ja tiedotusvälineet liittyvät äidinkielenopetukseen juuri ideologisten analyysien ja kriittisen lukutavan kautta; muutoin viestintä välineeseen kuuluneeseen yhteiskuntaoppiin.

Kielen avulla yksilö liittyy yhteisöönsä. Niinpä kieli tulisi nähdä yhteisön näkökulmasta: tilanteittain, aikakausittain, alueittain ja tehtävittäin varioivana järjestelmänä. Yksilön liittymistä yhteisöönsä voisi tarkastella eri kielimuotojen, esimerkiksi slangien ja ammattikielten avulla.

Kielen avulla yksilö toimii yhteisössään,

Millaista kielentuntemusta tulisi opettaa peruskoulussa ja lukiossa?

Mielestäni koulun kielentuntemuksen opetukseen saa hyvän tarkastelunäkökulman, kun huomaa, että kielentuntemusta opetetaan oppitunnilla, jonka nimi on *äidinkieli*. Tästä näkökulmasta rajaan muutaman peruslähtökohdan opetuksen sisältöön. En varsinaisesti ota kantaa siihen, missä vaiheessa ja missä järjestyksessä asiat koulussa esitetään; en liioin muotoile ideoita val-

Opetus

joten tilanteesta riippuvan kielenkäytön ymmärtäminen on yksi osa kielen yhteisöllisyyttä, samoin esimerkiksi vuorovaikutuksen, kohteliaisuuden ja kasvojen säilyttämisen periaatteet. Kielen sosiaalisen toiminnan luonnetta voi tarkastella esimerkiksi tekstilajien ja kertomusperinteen avulla sekä analysoimalla erityyppisiä keskusteluja.

Kieli siirtyy sukupolvelta toiselle, siinä elävät mukana kulttuurin aiemmat vaiheet ja se heijastaa kulttuurin muutoksia ja jakautuneisuutta. Kielen ja yhteisön elämästä saa kuvan tarkastelemalla esimerkiksi suomen kirjoitetun kielen vaiheita, normikielen syntyä, normien taustaa (ml. »kirjoittamattomat» normit). Myös merkityksen muutokset, etymologiat ja uudissanojen synty antavat avaimia kielen yhteisöllisyyden ymmärtämiseen.

Koulussa äidinkieltä ei opetella, sitä analysoidaan

Koska kyseessä on äidinkielen eikä vieraan kielen opetus, ei ole tarkoituksenmukaista opettaa rakenteiden tuottamista tai muodostamista (»imperfekti muodostetaan liittämällä *i* vartaloon»). Nämähän itse kukin omaksuu äidinkielessään jo pienenä taaperona. Koulussa kyse on kielen käytänteiden tiedostamisesta. Tätä varten tarvitaan merkityksistä lähteviä kieliopin kuvauksia: kieli on merkitysvarasto, joka toteutuu käytössä kielen rakenteiden ja muotojen avulla. Opetuksessa olisi lähdettävä liikkeelle siitä, mitä nämä merkitykset ovat ja miten ne toteutuvat.

Tähän asti kielen rakenteen opettaminen autonomisena kokonaisuutena on ollut erittäin keskeistä. Antoisia perinteitä tuskin kannattaa katkaista, mutta luulisi olevan hyödyksi etsiä rakenteille uusia kuvaustapoja ja sijoittaa kielen rakenne osaksi kielen typologista tarkastelua ja merkitysten analyysiä. En ole oikein koskaan ymmärtänyt sitä logiikkaa, jonka kielen rankijärjestyksen mukainen »tyvestä puuhun» -malli on saanut aikaan: ensin opetetaan sanan

ominaisuuksina sanaluokat, sitten sanojen taipuminen, sitten siirrytään lauseeseen. Opettamismalliin on vielä koko ajan kuulunut, että aiempia asioita ei ole koskaan käytetty hyväksi myöhempien oppimisessa. Niinpä jokainen porras on jäänyt omaksi irtoasiakseen, teknisten termien luetteloksi.

Rakenteiden kuvaukseen syntyy uusi näkökulma jo siitä, että sanaluokat, taivutukset ja lauseenjäsennys opetetaan päinvastaisessa järjestyksessä kuin ennen (ja mielellään toisin kuvattuina): ensin lähdetään liikkeelle kielen käytöstä, siis tekstistä ja merkityksistä, siirrytään sitten lauseen rakenteeseen. Lauseen rakenteen tarkastelusta edetään sanojen taipumiseen (»jotta kokonaisuus voisi syntyä, on sanojen taivuttava, sillä suomen kielessä ilmaistaan riippuvuuksia morfologisesti...»). Sanojen taivutus ei ole yksi yhtenäinen kimpale, niin että kaikki taivutusmuodot pitäisi nykytapaan käsitellä yhdellä ja samalla luokka-asteella yhtenä kokonaisuutena. Taivutusta voi tarkastella sekä suhteessa syntaksiin että merkityksistä lähtien; esimerkiksi aikamuodot ja modukset eivät ole vain syntaktisia tai morfologisia olioita vaan ne ilmaisevat myös deiktisiä seikkoja ja puhujan asennetta. Samoin sanaluokkia voi tarkastella osana syntaksin kuvausta ja merkitystä.

Tähänastinen rakenteisiin keskittyvä kuvaus on häivyttänyt kieliopista tuntuman kielenkäyttöön ja merkityksiin. Käyttö ja merkitykset ovat puolestaan niitä, joiden ymmärtämiseen kielioppia koulussa tarvittaisiin. Ratkaisuksi kenties voisi tulla se, että rakenteiden mukaisesta jaottelusta ja opetuksesta luovuttaisiin.

Kielen rakenteiden kuvaukseen yksi luonteva vaihtoehto voisi olla kontrastiivinen typologinen näkökulma: merkitykset ja tehtävät ovat primaareja ja ne ovat olemassa kaikissa yhteisöissä ja kulttuureissa – tosin kulloisenkin yhteisön mukaisina. Ilmenemismuodot vain ovat systemaattisesti erilaisia. Tästä lähtökohdasta saa katsauksia aikamuotojärjestelmiin, transititiivisuuteen, sijajärjestelmiin, moduksiin, siihen, millaiset merkitykset tulevat leksikaalisesti, millaiset kieliopillisesti ilmaistuiksi, mitkä ovat va-

paassa vaihtelussa. Kieliopin, nimenomaan morfologian ja syntaksin, tarkastelu typologisesta näkökulmasta voi kenties myös helpottaa sitä pulmaa, joka on syntynyt vieraiden kielten opetuksessa: äidinkieli on kuulemma välineaine, jonka tulisi opettaa lauseenjäseniä ja sanaluokkia, jotta vieraiden kielten opettajat voisivat hoitaa tehtävänsä tältä pohjalta. Tämä oppimishierarkia ei varmastiakaan ole kielen ymmärtämisen kannalta olennainen; teknisten termien (subjekti, adjektiivi, potentiaali) tunteminen ei sinänsä auta mitään, jos kielet ovat typologisesti erilaisia. Miten esimerkiksi englannin subjektin ja lauserakenteen oppimista edistäisi se, että osaa jäsentää suomenkielisiä lauseita Setälän kieliopin mukaan?

Tarkoituksenmukaista olisi, että koulun lopuksi oppilaalla olisi taju sekä kielestä että sen tehtävistä ja merkityksistä ja vielä lisäksi suomen kielen omista piirteistä, sen systematiikasta. Tällainen tieto ansaitsisi tulla käsitellyksi omana varsinaisena tietonaan, esimerkiksi niin, että ylioppilaskokeen reaali-osassa olisi kielentuntemusta koskevia kysymyksiä. Tämä kieli tiedon painotus voisi purkaa yhden äidinkielen opetuksen pulmallisimmista taakoista, nimittäin oppiaineen normatiivisen luonteen. Nykyisellään kielentuntemuksen sisältö on painottunut prestiiisirekistereihin, kirjoitettuun kieleen ja julkisiin esitelmiin ja paneelikeskusteluihin. Puhuttu kieli sinänsä ei ole näyttänyt äidinkielenopetuksen näkökulmasta lainkaan kiinnostavalta, ei ehkä edes kieleltä – sitähän ei tarvitse opettaa eikä sitä liioin voi normittaa.

Kielitiedon uudenlaisen painotuksen ohella äidinkielenopetus voisi hyötyä sisältöjen kannalta selvemmästä jaottelusta: erikseen on oppiaine kielitieto, joka rinnastuu tarkastelutavoiltaan reaaliaineisiin, ja erikseen on oppiaine kielenkäyttötaito, jossa tähdätään kulttuurisesti arvostettujen kielenkäyttötaitojen hallintaan. Tässä itse asiassa tulisi keksityksi uudelleen muinaisten kreikkalaisten jaottelu retoriikkaan ja kielioppiin. Yhteistyö oppiaineiden välillä olisi mahdollista ja välttämätöntäkin, vaikka sisällöt profiloituisivat erillisiksi.

Millaisin eväin äidinkielenopettajaksi?

Kaiken kaikkiaan runsaat opinnot kielen rakenteesta ja käytöstä sekä kielentutkimuksen metodeista ovat välttämättömät äidinkielenopettajalle. Pitäisikö suomen kielen maisterin tutkintoa kuitenkin painottaa äidinkielenopettajan tarpeisiin jotenkin? Oma kysymyksensä olisi pohtia, missä kulkee ainelaitosten antaman opetuksen ja opetusharjoittelun raja, mutta en paneudu siihen tässä.

Suomen kielen opintojen ohella äidinkielenopettajalle hyödyllisiä näkökulmia kieleen ja kielenkäyttöön tarjoavat monet muutkin laitokset. Toivottavasti uudet tutkinnot antavat joustavasti mahdollisuuksia yhdistellä sosiologiasta tai sosiaalipsykologiasta ja psykologiasta sopivia osia. Esimerkiksi ymmärtämistä ja havaitsemista, oppimista ja muistamista koskevat kognitiivisen psykologian opinnot tai ryhmän käyttäytymistä ja normien määräytymistä koskevat sosiaalipsykologian opinnot antavat hyviä kytköksiä kielen opettamiseen. Samoin perinteentutkimus tarjoaa monia hyviä näkökulmia kieleen.

Äidinkielenopettaja tarvitsee kuitenkin jotakin spesifistä tietoa kaiken yleishyödyllisen ohessa. Äidinkielenopettaja siirtää kielen normijärjestelmää eteenpäin, ei vain niitä muutamia normeja, joita kielitoimisto on säätänyt vaan koko sitä arvomaaailmaa, joka koskee tekstejä ja tekstilajeja, tilanteita ja kirjoittajan roolia. Tätä normistoa tosin siirtävät kaikki opettajat, mutta äidinkielenopettajan tulisi osata koulutuksensa perusteella purkaa ja analysoida ilmiötä.

Lopuksi kielenopetuksen ydinalue, kieliopin tai kielen didaktiikka. Käsitteäkseni tähän ei opi pelkästään paneutumalla kielen tutkimukseen ja tutkimalla itse kieltä, vaan kenties tätä pitäisi problematisoida jostain omasta lähtökohdastaan. Miten opettaa kieltä niin, että saa esiin kielen omaleimaisuuden? Fysiikan opettaja voi piirtää atomin ja lähteä oletuksesta, että kukaan ei ole sel-laista ennen nähnyt eikä koskaan näekään. Äidinkielenopettaja tuskin voi eristää ja abstrahoida imperfektiä ja epävarmaa puhu-

Opetus

janasennetta atomin tavoin, sillä oppilailla on ilmiöistä tekijäntietoa elämän ja intuition kautta. Tekijäntiedon opettaminen on varmastikin erilaista kuin ulkokohtaisen tiedon, mutta miten ottaa se sekä oppisisällön että opetusmenetelmien suunnittelussa huomioon?

PIRJO KARVONEN